

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Received: 24.06.2024

Kabul / Accepted: 28.10.2024

Araştırma Makalesi/Research Article

DOI: 10.55666/folklor.1504041

**ÂŞIKLIK GELENEĞİNDE BİLİNMEYEN BİR SÖYLEME
TARZI: DİL OYNAMAZ/DİL DÖNMEZ**

Adem BALKAYA*

Öz

Genelde şiirde özel de ise âşık şiirinde farklı türlerin ve şekillerin kullanıldığı görülür. Bu tür ve şekiller her ne kadar diğer alanlarda belirli olsa da âşık şiirinde hala daha kuralları tam olarak belirlenmiş tür ve şekil tasnifinden bahsetmek zordur. Örneğin divan şiirinde neyin nazım şekli ve bu nazım şekli ile oluşturulan şiirlerin hangi tür olduğu neredeyse kesinlik kazanmıştır. Halk şiirinde ise belirsizlik devam etmektedir. Bununla birlikte neyin nazım şekli neyin nazım türü olduğu da az çok belirlenmeye çalışılmıştır. Her ne kadar tam bir birtakımlık yoksa da son çalışmalarla birlikte az çok kurallar belirlenmiştir. Âşıklar şiirlerini oluşturmakla kalmaz geleneğin kendilerine yüklediği misyonla atışmalar da yaparlar. Burada da tamamıyla doğaçlama/irticalen söylemek zorundadırlar. Normal türlerin yanında karşılaşmalar da düşünüldüğünde âşığın karşı tarafı zayıflatmak veya söz söyleyemez hale getirmek için birtakım yollara başvurduğu görülür. Bunlar çoğu zaman hava, tavır, konu, ayak kafiyesi olduğu gibi kimi harflerin kullanılmasının yasak olduğu bazı türlerle de mümkündür. Bu yolla üretilen türlerden en yaygın olanı lebdeğmez/dudakdeğmezdir. Bu tarzda âşıklar b,m,p gibi dudak ünsüzlerini kullanamazlar. Atışma esnasında doğaçlama şiir söylediklerinden bu türde atışma yapmak oldukça zordur. Âşık bu türde şiirin sanatsal yönünden ziyade karşı tarafı alt etme amacındadır. Bu tür gibi dil oynamaz veya dil dönmez denen ve gelenek içerisinde neredeyse hiç bilinmeyen bir tarz daha vardır. Bu tarzda de âşıklar /b/, /f/, /g/, /ğ/, /h/, /k/, /m/, /p/, /ş/, /v/, /y/, /z/ harflerini kullanabiliyorken, dilin hareket etmesini gerektiren /c/, /ç/, /d/, /j/, /l/, /n/, /r/, /s/, /t/ harflerini kullanmadan şiir üretmektedirler. Bu tarz gelenek içerisinde birtakım nedenlerle yaygınlaşmamış ve bilinmemektedir. Bununla birlikte söyleniş zorluğu için yapılan bu türden denemeler, şiirleri anlam bakımından değersizleştirmektedir. Gerek dudak değmez de gerekse dil oynamazda daha çok seslere dikkat edildiğinden mana göz ardı edilmekte ve ortaya sanatsal açıdan zayıf şiirler çıkmaktadır. Bu çalışmada bu türün tanımı yapılmış ve bu tarzda üretilmiş şiirlerden örnekler verilmiştir. Sonuç bölümünde de türün neden tanınıp yaygınlaşmadığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Âşık, Dil Oynamaz, Dil Dönmez, Şekil ve Tür, Yeni Tarz.

* Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, Kars/Türkiye, adembalkaya81@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1309-6406.

AN UNKNOWN STYLE OF SINGING IN THE TRADITION OF MINSTRELSY: DİL OYNAMAZ/DİL DÖNMEZ

Abstract

Different genres and forms appear to be utilized in poetry generally and minstrel poetry particularly. Despite the establishment of these genres and forms in other spheres, it is difficult to mention about the classification of genres and forms in minstrel poetry due to the lack of fully defined rules. For example, it has become almost definite what constitutes a verse form in divan poetry, and what kind of poems are created with this verse form. Yet ambiguity persists in folk poetry. However, efforts have been made to establish more or less what is a form of verse and what is a genre of verse. Despite lacking a full agreement, the rules have been more or less established by the most recent studies. The minstrels not only compose their poems but also hold quarrels with the mission imposed on them by tradition. Here, they also have to sing in a completely improvised or extemporizing manner. When the encounters are considered as well as the normal genres, it appears that the minstrel resorts to several ways to undermine the opposing side or prevent them from uttering a single word. Although these are often the rhymes of “hava”, “tavır”, “konu”, and “ayak”, it is also possible to compose some genres in which the use of certain letters is forbidden. The most common genre that has been composed thereby is lebdeğmez/dudakdeğmez. This style prohibits minstrels from using consonants like b, m, and p, where lips do not touch each other. Since they sing improvised poems during the quarrel, it is very difficult to hold a quarrel in this genre. In this genre, the minstrel intends to outwit the opposing side rather than the artistic aspect of the poem. Like this style, there is another genre that is almost unknown in the tradition, called “dil oynamaz” or “dil dönmez”. In this genre, the minstrels can use the letters /b/, /f/, /g/, /ğ/, /h/, /k/, /m/, /p/, /ş/, /v/, /y/, /z/, while they compose poems without using the letters /c/, /ç/, /d/, /j/, /l/, /n/, /r/, /s/, /t/, which require the tongue to move. For a variety of reasons, this genre has not become widespread and unknown in the tradition. However, such attempts for the difficulty of pronunciation trivialize the meaning of the poems. Since more attention is paid to the sounds in both “dil değmez” and “dil oynamaz”, semantics are overlooked and artistically weak poems come out. This study defines this genre and presents examples of poems composed under this genre. The conclusion tries to explain why the genre has not been recognized and become widespread.

Keywords: Minstrel, Dil Oynamaz, Dil Dönmez, Form and Genre, New Style.

Giriş

Âşık tarzı şiir geleneğinde en çok tartışılan konulardan biri tür ve şekil meselesidir. Yapılan tasnifler arasında bir birliklilik neredeyse yok gibidir. Bununla beraber ulaşılabilen ilk tasnif denemelerinden¹ son dönem yapılan tasniflere kadar en azından neyin nazım şekli ve neyin nazım türü olduğu konusunda bir ittifak oluşmuş gibidir. Koşma ve Mâni temel nazım şekilleri olarak kabul görmektedir. Bunlara biçim bakımından Destan ve Sicilleme de eklenebilir.

Tasniflerde görülen karmaşanın sebeplerinden biri âşık tarzı şiir geleneğine bütün bakılmamasından kaynaklanmaktadır. Özellikle “aruzlu türler/şekiller” neredeyse tasniflerin sonuna kısaca ve farklı başlıklar altında eklenmiştir. Ancak dikkat edilirse bu “aruzlu” başlığı ile verilen her şiir adı farklı şekillerle karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin divanlar veya selisler, gazel, murabba, muhammes, sicilleme veya müstezat şeklinde âşıklar tarafından oluşturulmuştur. Bu durum bize âşık şiirinde kullanılan nazım şekillerinin yeniden düşünülmesi gerektiğini hatırlatır. Âşık tarzında oluşturulmuş bütün şiirleri bir arada düşündüğümüzde şöyle bir tasnif yapabiliriz:

Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Kullanılan Nazım Şekilleri ve Türleri

1. Âşık Şiirinde Kullanılan Nazım Şekilleri

I. Heceli Şekiller

1. Mâni
2. Koşma
3. Destan
4. Sicilleme

II. Aruzlu Şekiller

1. Gazel
2. Murabba
3. Muhammes
4. Müstezat vd.

2. Âşık Şiirinde Kullanılan Nazım Türleri

I. Heceli Türler

1. Türkü
2. Ağıt
3. Destan
4. Varsağı
5. Semai
6. Koçaklama
7. Taşlama
8. Güzelleme
9. Divani

II. Aruzlu Türler

1. Divani
2. Selis
3. Semai

4. Kalenderi
5. Satranç
6. Vezn-i Ahar (Balkaya, 2018:58)

“Âşık tarzı şiir geleneği nazım türleri/şekilleri” ifadesi yerine “âşık tarzı şiir geleneğinde kullanılan nazım türleri/şekilleri” ifadesi konuyu daha anlaşılır hale getirmektedir. Bir nazım şeklini edebiyatımızın bir türüne mal edip bu nazım şekli divan şiirinin veya bu nazım türü halk şiirinin gibi kalıp ifadeler araştırmacıları yanıltabilmektedir. Başka bir deyişle bir âşık gazel, murabba veya müstezat nazım şeklini kullanıp farklı halk şiiri türleri üretebilmektedir.

Türlerin adlandırılmasında oldukça farklı kıstaslar vardır. Örneğin türler işlenen konudan hareketle veya okudukları hava ile adlandırılabilir. Bununla beraber adlandırmalar konuyla birlikte en çok şiirin oluşturulma biçimi olan dış yapısında kullanılan birtakım tekniklerle de adlandırma yoluna gidilmektedir. Sözelimi konuya göre “ağıt, güzelleme, yalanlama” başlıkları açılırken dil özelliklerine göre “dedim dedili, zincirleme” vb. başlıkları yapılmaktadır.

Âşıklar bazen de ses ve kelime oyunları ile özellikle atışmalarda rakiplerini alt etmek için bazı farklı şiirler oluşturabilmektedir. Bunlara genel anlamda musanna/sanatlı şiirler olarak kabul edilirler. En bilinen örneklerinden biri lebdeğmez/dudak değmezdir. Âşıklar bu tarz şiirlerinde çift dudak ünsüzü olarak bilinen /b/, /m/ ve /p/ seslerinin içerisinde yer almadığı kelimelerden oluşan mısralarla şiirlerini oluştururlar.

İrticalen yapılan atışma/karşılaşmalarda bu tür en sık başvurulan âşık şiir dalıdır. İcra esnasında kimi âşıklar dudaklarının arasına bir iğne veya kürdan koyarak dinleyicilere bu sesleri kullanmadıklarını fiili olarak da gösterebilirler. Tıpkı lebdeğmez gibi “Dil Oynamaz veya Dil Dönmez” diye adlandırılan başka bir tarz daha vardır. Ancak şimdiye kadar yapılan tür tasniflerinin hiçbirinde böyle bir adlandırma bulunmamaktadır. Aşağıda bu tarz detaylıca şu şekilde tanımlanmaktadır:

Bilinmeyen Bir Tür: Dil Oynamaz/Dil Dönmez

Dil Oynamaz veya Dil Dönmez olarak bilinen bu tarzda lebdeğmezden farklı olarak sesler oluşturulurken dilin ağız içerisinde hareket etmemesi esastır. Bu durumun daha iyi anlaşılabilmesi için alfabemizde kullanılan ünsüzlere daha yakından bakmak gerekir.

Türkiye Türkçesinde Ünsüzler

Standart Türkiye Türkçesinde 21 ünsüz bulunmaktadır. Bu sesler oluşturulma durumuna göre farklı şekillerde sınıflandırılmaya tabi tutulmaktadır.

a. Çift Dudak Ünsüzleri: Sesin çıkarılmasında iki dudağın birbirine dokunmasıyla çıkan sesler bu başlık altında değerlendirilir:

/b/, /p/, /m/

b. Diş Ünsüzleri: Dilin dişlerin farklı yerlerine teması ile oluşan ünsüzlerdir:

/d/, /n/, /s/, /t/, /z/

c. Diş- Dudak Ünsüzleri: Dişlerin alt dudağa teması yoluyla çıkan ünsüzlerdir:

/f/, /v/

d. Diş Eti Ünsüzleri: Dil ucunun diş etine ve ön damağa yaklaşmasıyla çıkarılan ünsüzlerdir:

/c/, /ç/, /j/, /ş/

e. Damak Ünsüzleri: Dil sırtının kamburlaşmış ön damağa, arka damağa teması veya yaklaşmasıyla çıkarılan ünsüzlerdir:

/k/, /g/, /ğ/, /y/, /l/, /r/

f. Gırtlak Ünsüzleri: Oluşmasında gırtlığın kullanıldığı ünsüzler:

/h/

Bunun dışında ünsüzler titreşimli, titreşimsiz, sürekli, süreksiz gibi başka başlıklarda da sınıflandırılmaktadır.²

Çıkış Yerlerine Göre Ünsüzler	Çıkış Biçimlerine Göre Ünsüzler			
	YUMUŞAK		SERT	
	Sürekli	Süreksiz	Sürekli	Süreksiz
Dudak	m	b		p
Diş-Dudak	v		f	
Diş	n-z	d	s	t
Damak-Diş	j	c	ş	ç
Ön Damak	l-r-y	g		k
Arka Damak	ğ	g		
Gırtlak			h	

Dil Oynamaz/ Dil Dönmez olarak adlandırılan bu tarzda âşıklar sözlerini oluştururken dili hareket ettirmeden çıkarılabilecek sesleri kullanmaya çalışırlar. Bu durumda âşığın kullanabileceği ünsüzler şunlardır:

/b/: Çıkış yerine göre dudak, çıkış biçimine göre yumuşak, süreksiz

/f/: Çıkış yerine göre diş-dudak, çıkış biçimine göre sert, sürekli

/g/: Çıkış yerine göre arka damak, çıkış biçimine göre yumuşak, süreksiz

/ğ/: Çıkış yerine göre arka damak, çıkış biçimine göre yumuşak, sürekli

/h/: Çıkış yerine göre gırtlak, çıkış biçimine göre sert, sürekli

/k/: Çıkış yerine göre ön damak, çıkış biçimine göre sert, süreksiz

/m/: Çıkış yerine göre dudak, çıkış biçimine göre yumuşak, sürekli

/p/: Çıkış yerine göre dudak, çıkış biçimine göre sert, süreksiz

/ş/: Çıkış yerine göre damak-diş, çıkış biçimine göre sert, sürekli

/v/: Çıkış yerine göre diş-dudak, çıkış biçimine göre yumuşak, sürekli

/y/: Çıkış yerine göre ön damak, çıkış biçimine göre yumuşak, sürekli

/z/: Çıkış yerine göre diş, çıkış biçimine göre süreksiz yumuşak, sürekli

/g/, /z/, /ş/ ve /k/ ünsüzlerinde dilin damağa teması nerdeyse yok denecek kadar az olduğundan bu ünsüzler de kullanılabilir. Önemli olan dilin aşırı bir hareketinin olmadığı sözcükler oluşturmaktır. Böylece toplamda /b/, /f/, /g/, /ğ/, /h/, /k/, /m/, /p/, /ş/, /v/, /y/, /z/ olmak üzere 12 ünsüzün kullanılmasında sorun olmamaktadır.

Dilin hareket etmesiyle oluşan ve âşığın kullanamayacağı ünsüzler ise şunlardır:

/c/, /ç/, /d/, /j/, /l/, /n/, /r/, /s/, /t/

Dil Dönmez Mâni Örnekleri³

Geyik kimi kayaya

Maya kimi obaya

Kovayı koy kapıya

Mayayı koy uyuya

Boyu boyuma uya

Huyu huyuma uya
Oyu oyuma uya
Ağa, beyime uya

Dil Dönmez Cinashlı Mâni

Kız yazıyı oku yaz
Ay kız yazıyı oku
Güz okuma yaz oku
Yazıyı yaz, yaz oku

Dil Dönmez Koşma Örneği

Bizim köyü baha baha seveyim
Bağım, yağım, kaymağım hem emeğim
Toyu, suyu gezeyim hem öveyim
Babam, emim hepisi göz bebeğim
.....

Dil Dönmez Lebdeğmez Örneği

Güzü ayaz, yaz, ayaz
Göyü ayaz, öy ayaz
Hak hukuku ey yazah
Yaz yazıyı, Hakk'a yaz

Kız küzeye yağ süze
Kuzu yüze, kız yüze
Süze süze, göz süze
Ö yüzü koy, yüz-yüze

Dil Dönmez- Lebdeğmez Koşma

Okuya okuya yazı okuya
Oku, yazı yaka yaka okuya
On ay yüze, oku uya, yay uya
Okuya okuya köy okuya

Okusa okusa iyi okusa
Okuya okuya Hakk'ı okusa
Hakkı yaya yaya, iyi okusa
Hak yasayı, yaya yaya, okusa
Yükü yığ koy yüke, o kız uyuya

Yazıh uyuya uyuya okuya
 Yazıyı koy kasaya yazık o kıza
 Uyuya uyuya kız yaza oya

Yüze, göze, yayı, oku ey uya
 Yaza yaza gözü koya okuya
 Hukuku, ayı, uzayı okuya
 Az yazsa, okusa, ayağa uya

Sonuç

Edebi metinlerin genelinde verilmek istenen bir mesajla birlikte birtakım sanatsal özellikler de öncelenir. Başka bir deyişle sanatçılar eserlerini oluştururken onlara birtakım farklı özellikler de eklerler. Âşıklık geleneği gibi birebir başkaları ile karşılaşma/atışmanın varlığı âşıkları şiirlerini oluşturmada karşı tarafı/rakibi zayıflatacak, zor durumda bırakacak birtakım farklı uygulamalara iter. Söz gelimi karşılaşmalarda bir ayak açıldığında bu ayağın hangi hava, hangi tür, hangi şekil, hangi konu, hangi kafiye, hangi tavır olduğu önemlidir. Ayağı açan âşık karşı taraftan bu özelliklerde cevap bekler. Hatta bir tür yarışma şeklinde yapılan kimi âşık toplantılarında jüriler belirlenir ve bu özelliklere uyulup uyulmadığı veya ne derece uyulduğu ile ilgili puanlamaya dahil gidilir. Aslıolan rakibi zayıf düşürmek olduğu için âşıklar kendilerince birtakım türler veya ayaklar geliştirmişlerdir. Bunlardan en bilinenleri cevap verilmesi zor olan kapalı/zor ayaklar veya lebdeğmez gibi türlerdir. Âşık kendisi için açılan ayağa konu, hava, tür, kafiye gibi unsurlarla cevap verirken bir taraftan da lebdeğmez için bazı harfleri kullanmadan söz üretebilmelidir.

Âşıklar arasında yaygın olmayan hatta neredeyse hiç bilinmeyen tarzlardan biri de dil dönmez/dil oynamazdır. Âşık bu tarzda ağız içinde dilin hareket ettirilmeden üretebileceğinin sınırlı harflerle sözcük üretmek zorundadır. Haliyle bu çok zor bir iştir bu nedenle de çok fazla yaygınlaşmamış ve bilinmemiştir. Ya da tercih edilmemiştir. Karşılaşmalarda bu türün uygulanması nerdeyse imkânsızdır. Ancak âşıklar normal zamanlarda bu türde şiir örnekleri üretebilirler.

Türün bilinmemesinin veya yaygınlaşmamasının temel nedenlerinden biri uygulamadaki zorluğudur. Başka bir neden ise bu türde kullanabileceğiniz sınırlı harflerin kullanımı sanatsal ve anlam bakımından oluşturulan eserlerin zayıflığıdır. Sınırlı sayıda harflerin kullanımı anlam ve ses bakımından kalitesi düşük şiirlerin oluşmasına neden olmaktadır. Yukarıda verilen örneklerle de bakıldığında âşığın belirli kelimeleri sık sık tekrar etmek zorunda kaldığı görülür. Bu da şiiri çoğu zaman bağlamından koparır. Bu gibi durumlar türün neden bilinmediğinin veya yaygınlaşmadığının da doğrudan açıklaması gibidir.

Sonnotlar

¹ Bkz. Onay, Ahmet Talat, *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, (Haz. Cemal Kurnaz), Akçağ Yayınları, Ankara 1998 (bu çalışma ilk olarak 1927 yılında yayımlanmıştır); Dizdaroğlu, Hikmet, *Halk Şiirinde Türler*, TDK Yayınları, Ankara 1969.; İlaydın, Hikmet, *Türk Edebiyatında Nazım*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1961.

² Bkz. Karaağaç, Günay, *Türkçenin Ses Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul 2010, s. 33-41; Böler, Tuncay, *Türkiye Türkçesi Ses Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul 202, s.39-54; Özkan, Mustafa, *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2009, s. 124-145.

³ Şiir örneklerinin tamamı Salih Şahin'e aittir. Şahin, Salih, *Yaralar Beni*, Azim Matbaacılık, Ankara 2021, s. 319-327.

Kaynaklar

- BALKAYA, A. (2018). *Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Divani Türü*, Ankara: Gece Kitaplığı.
 BÖLER, T. (2020). *Türkiye Türkçesi Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
 DİZDAROĞLU, H. (1969). *Halk Şiirinde Türler*. Ankara: TDK Yayınları.

İLAYDIN, H. (1961). *Türk Edebiyatında Nazım*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

KARAAĞAÇ, G. (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

ONAY, A.T. (1968). *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, (Haz. Cemal Kurnaz). Ankara: Akçağ Yayınları.

ÖZKAN, M. (2009). *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

ŞAHİN, S. (2021). *Yaralar Beni*. Ankara: Azim Matbaacılık.